२९८

Acc. No.

क्षमाषोडशीव्याख्या

पत्राणि - ९ - ६

हिंदी

क्षमाषोडषीसटीक

१
क्षेमषोडशी

श्री ने मा जा नमः श्रुतिप्रकाशिकाचार्यं सुदर्शनमहं वंदे गुरुं दयाधीशं वात्स्यं वरगुणाकरं यस्य सूक्तिर्यतिराजो
क्तिः केकिन्याः कलकारिकाः श्रुतप्रकाशिकाचार्यसूनेनरसिंहनाम्नस्तुतिः श्रीरंगेशक्षेमाह्वं वांगीशयो बिबिध्यैते आ
क्षेमंगलमाचरति श्रीपराशरभट्टार्य्यः श्रीरंगेशपुरोहितः श्रीवत्साङ्कसुतः श्रीमान् श्रेयसे मेऽस्तु भूयसे १ श्रीरंगे
श ययाकरोषि जगतां सृष्टिप्रतिष्ठादयान् आमुत्र च भोगमद्वयसुखं गोप्तृत्व तत्त्वं खलु त्वत्स्वातंत्र्यमपोह्य केलि
तजगत्क्षेमाभिरक्षाख्यतः तां तिस्त्वत्करुणां सर्वविजयिनीं क्षेमाय सर्वात्मनां १ हे श्रीरंगेश आरंगाख्यदिव्यधा
मपते अनेन सर्वसुलभत्वं व्यज्यते यथा श्रुत्यादिप्रसिद्धया तत्त्या सहितत्वं जगतां सदसद्विपश्चिद्धंतानां ब्रह्मा
दिस्थावरान्तानां कार्याणां सृष्टिप्रतिष्ठादयान् सर्गस्थितिलयान्करोषि वर्तमाननिर्देशेन प्रतिकल्पं सृष्टिर्व्य
ज्यते समयोर्चं ड्समत्रो धाता यथापूर्वम ... कल्पय ... दित्यादिश्रुतेः पदवि सर्गस्थित्योः तत्तिरूपयुज्यते त
स्याधिनैघ्रं त्वपसो धोलये क धमुपयोग इति चेत् भैवं लयस्यापि क्षेमास्याध्यत्वमुपयुज्यते लयो हि शरीरिणा
ग मासृष्टि संततापराधनिरासार्थः तदुक्तं वेदांथ्यां तत्तिमहदवरीदयाप्रति आसृष्टि संततानामपराधानां नि
रोधिनी जगतो पथ्यासहायकरुणा प्रतिसंचरकेलिमाचरसि सृष्ट्यादिकेन शरीरिणां स्वतः पुरुषार्थ इत्यत्रा
ह अमुत्रेति तत्र पांनंदर्थिनां अत्र इह लोके भोगं पश्वन्नादिविषयानुभवः अमुत्र परलोके स्वर्गस्वोऽप्या रा
दिभोगं अद्वयसुखं नित्यानंदरूपं मोक्षं त्वं कारादाब्रह्मप्राप्तिं च करोषि प्रयच्छसीत्यर्थः अद्वयसुखमिति अ
नेनन्यायवैशेषिकाद्युक्तमोक्षव्यावृत्तिश्च प्र... तीयते ननु क्षेमार्थं हितस्यापि सृष्ट्यादिकं संभवति किंच
मयेत्यत्रा दृत्वत्स्वातंत्र्यमिति स्वातंत्र्यं स्वाधीनत्वं तदित्यनेन स्वातंत्र्यस्यैव कुंठत्वं व्यज्यते अपोह्य अभिभूय सटिकं
कल्पितजगत्क्षेमाकृतजगत्कुशलां संपादितजगत्क्षेमः परमभोग्यपानं तु केवलं भोगहेतुरिति भावः यथा

मगधि ∴ स्वनोतिष्ठेद्या १

२
ह्नमाहाउसि

याइति केचित् नन्दन्ते आदित्यं वेदपतिलोकनलक्ष्य योऽम्भसि गापो हृदयं यमश्च अरहस्मरा त्रिश्रउ मेत्र संध्ये
स्तु २ न तं अज्ञानाति नरस्पष्टं त्रिमिति नान्य अघुनामयो दिनमिदं त्वत्सन्नि धाक्रे क्तमिति यावत् अघुने त्वने
न अन्यत्सर्वमपि मद्दीयं वचनमित्यनेनेति प्रतिपन्नेः सत्येन गद्य होत चेतन मत्स्वेनोपेतं चेतरसत्यमिति निश्चि
तं वेदित्यर्थः ततः किमित्यत्राह सत्यस्युक्तमिति अपमत्स्वकं घनशीलेनापि अनेनकिंचिन्मत्यमुक्तमिति व्याजे
न स्मात्त्वते तत्सर्वनत पापजातं होमस्य प्रार्थनायां लोदूभगवन् षाड्गुण्य परिपूर्णा सर्वशब्देन मनोवाक्काये
रनादिकालप्रवृत्तानंतानकृत्यकरणाकृत्याकरणभगवदपचारभागवतापचारसह्यापचाररूपेत्यादिकं महातेष्वयं न
अ १ भावः पापबहुलस्यो पापभूत्यस्य जनोरनन्यगतिकस्य भगवत्संनिधौ सर्वोपचारादामस्वेत्युक्तिमात्रेण व्याजेन मम ने
वत्सर्वं दामत इति तदुक्तं श्रीवत्साङ्कमिश्रैः यद्वा एककल्पनियतानुभवेप्यनाश्यं तत्किल्बिषं सृजति जन्तुरिह क्षणार्धे
एवं सदसत्सककलजन्मस्वसापराधं दामस्य होतदभिसंधि विरामसात्राद्दिति अत्र सात्कृतं दामस्वेत्युक्ते त्वत्कृतमपरा
धजातं परद्रोत्यानपर्याप्तं नलन्दूं भवतीत्यत आह २ त्वन्नोतिः रवत्न्यरंगराजमहत्तीतस्याः पुनस्तोषणोपर्याप्तं नसम
स्तचेतनकृतं पापं नतो मामकं लन्द्यं नेति नमोऽस्तु महदसि यतः कुत्रापि तुल्यो मया नान्यं सिध्यति पापकृत्त्वेन यथा
लङ्घ्यं तनोपेक्ष्यता २ हे रंगराज तव क्षांतिर्महती अपरिच्छिन्नाखल्विति यतोवाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह इ
ति श्रुतिप्रसिद्धिः सच्यते ततः किमित्यत्राह तस्याः तस्यास्त्वारूप्याः पुनर्महत्याक्षोषणोन्नत्रिकरणे सम स्तचेतन
कृतं देवतिर्यङ्मनुष्यादिभेदभिन्ननिखिलचेतनकृतं सर्वान्तर्वर्ति चेतनकृतं वा पापं न पर्याप्तं नालं नत्तो हेतोर्मा
मकं पापं क्षा र्मैलन्द्यं नेति नमोऽस्तु महदितित्वत्क्षांतिः परि अर्हसि पाठे लसि निश्चिष्यतिनत्वनु मम सचेतन
कृतापराधजातस्यायर्याप्तत्वे त्वत्कृत कथं नस्यात् अमित्यत्राह यतः कुत्रापीति पतोयस्मात् हेतोः तस्मात् येनोकुत्रापि सदिके

ते स्वतो निरस्ता अथवा स्वतो निर्दुष्टत्वं दोषमायेतिसंबंधः तेसर्वज्ञापनंतं कल्याणगुणाकरस्य करुणास
स्वीकारांति: सर्वात्मनोनन्तदधिकारिणां दोषमायमोगमो दारत्यायविजयतां सर्वोत्कर्षेणावर्त्ततां सर्वेशत्वेन
भगवत्त्वामायाविषयतारतम्यनियमो नास्तीति प्रतीयते स्वाध्यायेन पेशलत्वे मति परदुःखासहिष्णुतादया
ल अपराधसहिष्णुता [illegible] दांतित्वं स्वातंत्र्यमपोह्यन्यत्र अनुवर्तमानपाद्विगुणामध्ये सरवो पविरचितत्वे
कास्वाधीनवृषगिरीश स्वरूपप्रभूतां प्रा[illegible]मिदयामित्यादिकमनुसंधेयं १ ननु सापराधानामेव दांतिः
दोषमायभवतितत्वतु किमित्यत्राह पापानां प्रथमोस्म्यहं भवति चेच्छास्त्रं प्रमाणं परं श्रीरंगेशन दिश्यते
ऽत्र विशयः संत्येवते साद्भिराः एष्ट्रातानघुनामयोदितमिदं सत्येन गृहीतं चेत्सत्यं सुन्तामिति केसस्वभ
गवत्सर्वेतत्क्षमस्वेति २ हे श्रीरङ्गेश श्रीरङ्गनायक अहंकारयुक्तो: पापानां पापिष्ठानां प्रथमोऽग्रगण्य:
मुख्योस्मीतियावत् एतत्कुतोवसीयत इत्यत्राह भवति चेच्छास्त्रं प्रमाणं परमिति शास्त्रपदं न्हापापम
काक्षं मनसा वाचा हस्ताभ्यां तस्मा ब्राह्मणो न हंतव्यः गुरुं न हन्यात् नत्नोहितं कुर्यात् सुरां न पिबेत् न चोदि
जैः ब्राह्मणैः स्वर्णहरणं कर्तव्यं कदाचन गुरुपत्नीं न गच्छेत् [illegible] संसर्गं तैश्चैव नाचरेत् योऽन्यथा संत
मात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते किं तेन न कृतं पापं चौरेणात्मापहारिणेत्यादिश्रुतिस्मृतिरूपं शास्त्रं परं मु
ख्यं प्रमाणं भवति चेत् शास्त्रेणायद्यत्पापत्वेन प्रतिपाद्यते तत्तत्सर्वं मया एवं दृशः कृतं अतः पापानां प्रथमो
स्मीति भावः ननु पापे शास्त्रं प्रमाणं भवतु तस्मिन्नेतिश्रवणः कथमित्यत्राह नविद्यते इति अत्रामुष्मिन्नर्थे
विशयः संशयो न विद्यते तत्र निश्चायकः कोमित्यत्राह सन्त इति ते तादृशा यथार्थदर्शिनो यथार्थवादिनः
श्रमाद्भिराः साद्राहृष्टायः भूपोद्यश्चतु [illegible] दृशः संत्येवेति न त्वतीता इत्यर्थः तेनैव साद्भिरा स्वदो

३

त्रैमासोऽसि

रणागतत्वकर्त्तुः पुण्यकर्तुरिष्टेऽभीष्टकृतेसति तत्कृतप्रतिकृतमुपकारस्यप्रत्युपकारस्यात् हे रंगपते देवान्भावय
तानेन ते देवाभावयंतुवः परस्परंभावयंतः श्रेयपरमवाप्स्यथेतिवचनैर्लोकेख्यातेनः किमित्यत्राह सर्वपीतिअ
पिशब्दः स्मिर्यगादिसाधारणपरश्चयतिपापेभ्योऽवतः अपराधोभवतियेनत्वकर्त्तसर्वदातोने अवाप्तसमस्तका
मस्यतिरूपाधिकानिरूपमानिर्हेतुकानिः समस्याधिकरहितानांनितिलेशोनतत्तस्मात्तेस्यनामस्मत्कृतमि
तिशेषः पुण्यपापयोर्भगवत्प्रीत्यप्रीतिरूपत्वमुक्तमस्मिपुत्रैः यत्वत्प्रियंतदिहपुण्यमन्यत्तनात्यत्तयोर्भगव
त्प्रीत्यप्रीतिरूपत्वमुक्तमस्मिपुत्रैः यत्वत्प्रियंतदिहपुण्यमपुण्यमन्यत्तनात्यत्तयोर्भवतिलक्षणमत्रजाति
तिअप्रभावः याद्वाविकादिसुकृतविशेषः व्याजापेक्षपापिरक्षणोलक्ष्मीशः सोपाधिकत्वमाः यत्तेदिति
प ननुसर्वज्ञंमावोचावेचयसि अहेपुत्रः सर्वशक्तित्तयालक्ष्यपराध्यानुगुणानवदंडकरिष्यमीत्यत्राह
नहित्वाराधिकृतान्यतेनानिरयेनालंपुनः कल्पितैः पापानातितिमत्कृतेस्तदधिकान्कर्त्तुप्रवृत्तेत्वयितेभ्योप्य
भ्यधिकानितान्यहमपिनुदुःकरोमिदरणात्ततघात्मसवतिष्फलः स्वत्तुभवेन्तेदोमेवदामाः ६ अने
नयेतत्तेनकृतानिपापानिनहित्वाराधिदेवाश्रीशाभानअपिल्वपरिमितानीत्यर्थः पापानांमत्कृतानांकल्पितैः पू
र्वसृष्टैर्नरकैर्दशविंशत्यादिपरिमितसंख्यैर्नालंनपर्याप्तं इति हेतो त्वयिपरः सर्वेश्वरेसर्वशक्तिसंपन्नेमत्कृते
अतिनुदुःस्यममकृतेधुवाद्यर्थंलोकांतरस्य श्रिंचतदधिकान्पूर्वस्पृष्टेभ्योऽतिरिक्तान्नरकान्कर्त्तुप्रवृत्तेसति व
तुद्भ्योप्यहंतेभ्यः सर्वशक्तिकमगवास्यज्यमारोभ्योनरकेभ्योप्यभ्यधिकानितानिपापानिदरणात्तंसंकल्पका
लात्पूर्वमेवकरोमिननुकरिष्यामीत्यर्थः तत्तस्मात्कारणात्तवसत्यसंकल्पइतिप्रसिद्धस्ययत्नानिष्फलोभवे सटिकं
नवत्तुतघात्मइत्येकपदंवास्पष्टिविषयपन्नइत्यर्थः तत्तस्मात्कारणात्सहतीतितोद्रात्मराजपोऽनुचितइस २

निरयानालंपुनः कल्पितानांमितिसमीचीनःपाठः

कस्मिंश्चिद् दृष्टांते प्यन्यः पापकृन्मयातुल्यो नास्तीति न संभवतीत्येतद् दृढीकर्तुमित्यत्राह तदिति तत्तस्मात्कारणादन
यात्वत्तोंत्यात्ल थं नोपेक्ष्यतां किं पान पित्रा भोक्ता भव इति भावः ३ पुनर्मयातुल्यः पापकृन्नास्तीत्युक्तं तत्कथं संभा
व्यते तु त्पाशंक्य लोके पापं कुर्वाणानां जनानां तामध्ये किंचित्पुरापमप्यवश्यतया कुर्वंति अहंत्वादितः आरभ्य शुद्ध
मेव पापमकार्षं ततः मया तुल्यः त्वल्लमाविषयो नास्तीत्याह पुराणं पापमिति इयं खलु तया पूर्वेणाजन्मा भ्यते
तत्त्वद्विस्मृतिकारकं तं तनुभृतां रंगेशं संजायते पश्चात्तस्यानुयत्यफलं तदितरते दुःखच्छिद्द्स्मारकं तेनानेन कृत
तदेव शिशुनेत्यस्मत्कृतं तन्नम्यतां ॥ ४ ॥ हे रंगेश पुराणं पापमिति कर्मेद्रूपं खलु प्रसिद्धं पुराणपापे विधूयतनस्तु कृ
तदुःकृते विधुनुतेत्यादिश्रुतेः तयोः पुराणंपापयोः पूर्वेणापुराणेन पत्यालेरोस्त्रिकमुष्मिकैश्च यथानुभवरूपेणाभ्यते
तत्तनुभृतां पंडितयामरादिविशेषेणाशरीरिणां त्वद्विस्मृतिकारकं संजायते तदुक्तं भागवते जन्मैश्वर्यश्रुतश्रीभि
रेधमानमदः पुमान् नैवार्हत्यभिधातुं वै त्वामकिंचनगोचरं न ह्यन्यो जुषतो जोष्यान् बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः
श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्री द्यूतमासवः इति पश्चात्तस्य पापस्य पत्यफलं दारिद्र्यनरकादिकं तद्दुःखच्छिदस्ते स्मा
रकं संजायते तत्राभिप्रायमित्तात भागवते अमतः श्रीमदांधस्य दारिद्र्यं परमंजनमिति तेन कारणेन इत्यनेन शिशु
नात देवस्मारकं शुद्धमेव पापं कृतमिति हेतो रस्मत्कृतं तन्नम्यतां शिशुशब्देन पुराणा दरन्यापः मूच्यते ॥ ५ ॥ केव
लं पापकृतत्वेन पुनः स्वस्य त्वमाविषयत्वमुक्तं तन्न संगच्छते यस्तु मत्पुराणान्न किंचित्करोति सएवमद्विपक्ष्व
मपि मत्पुराणान्तमस्य शुद्धिं विधाह पुराणं पत्रैव पूजनं भवति चेन्नत्वं मेरि के कृते तत्स्याद्गुणपते कृत प्रतिकृतं स
वेदिनत्कुर्वते पापं चेदपराधं स्वयं मेवतः तत्रैतेसरहोरोदोतिसेति किं पाधिकानि रूपमालेन तेन तत्त्वमानो ५
यस्मात्कारणात्पुराणानि ह्रादिकं तव सर्वदेवताशरीरिकस्य सकलफलप्रदस्य पूजनमाराध्यतेमयतितस्मात्वा

किंचित्करोतिसएव
मत्स्वयःत्वमपि ३

पुत्रीरूपं १

मत्प्रीपत्रंकुत्पत्राः

षाभवैरेतेयद्विनामदेपेत्वयाविनाभूताइत्युक्त्याक्षांत्याद्यप्रकाशेसर्वेगुणादोषाएवस्युरित्याह क्षांतिर्नामवरो
गुणास्तवमहान्श्रीरंगपृथ्वीपतेसोयंमय्यपिसापराधनिवहाभावेनविद्योततेतस्मान्नैकविधापराधकरणोनि
ष्ठावतानित्यशः प्राप्नोत्येषमयाप्रकाशमतुलंप्राप्स्याम्यहंवैप्रथां ॥ ८ ॥ हे श्रीरंगपृथ्वीपते श्रीरङ्गराजनवानंतकल्या
णगुणपरिपूर्णस्यापिक्षांतिर्नामवरोगुणः क्षांतिरेकारवस्तुश्रेष्ठोमहान्गुणास्तस्यप्रकाशेनभवितव्यंनतुनिंदयेति।
भावः ततः किमित्यत्राह सोयमिति सोपंवरणीयत्वमहत्वविशिष्टोगुणस्सन्नपिस्वरूपेणाविद्यमानोपिसापराधनिव
हाभावे अपराधिसमूहाभावेनविद्योततेनप्रकाशतेनिवहशब्देनबहुपुरुषसाध्यक्षांतिप्रकाशइतिव्यज्यतेन
नुसापराधबहवः संतितेभ्यः क्षांतिप्रकाश्यतेकिंत्वपाइत्यत्राह तस्मादिति यस्मादेवंतस्मादित्यर्थः नैकविधापराध
करणोभिन्नप्रकर्षंबहुलापराधविधानैकविधापराधत्वंचमहापातकोपपातकसंकुलीकरणमलिनीकरणापात्रीक
रणजातिभ्रंशकरादिभेदेनअकृत्यकरणाकृत्याकरणादिभेदेननित्यशोनित्यावततानतुकदाचिदनभिसंधिनानि
श्वासेनयथाविधेभगवदुपासनादौशिष्टानिष्टंकुर्वंतिनत्वद्विति प्रतीपतेमयासमाभ्यधिकराहितेनए
षगुणः अतुलंप्रकाशंप्राप्नोत्यनन्तसविषयलाभादितिभावः अज्ञामि [illegible] लकाककालिपादिभिः किंचिदेव
प्रकाशितः सयानुनिरवशेषेणप्रकाश्यतइत्यर्थः ननुतावतानवकिंमायातमित्यत्राह अहंचेति अहंचनक्षम
मितियामीत्यादिसंकल्पविषयोऽहमपिप्रथांप्राप्स्यामि अनन्यगतिकातपामगावत्सलाभावविषयोजातरति
प्रसिद्धिंप्राप्स्यामीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ननुसमोहंसर्वभूतेष्वित्युक्त्याममवैषम्यपरिहारार्थंयथापराधदंडनमुचित
मेवेत्यत्राह हरिर्दुःखानिभूतेभ्योहितबुद्ध्याकरोतिहि शस्त्रक्षाराग्निकर्माणिस्वपुत्राययथापितालक्ष्मप्रका
रेणाहितमेवक्रियतइत्यत्राह मत्पापसापराणाययोजं सिवेघोरेणदंडेनमांरंगाधीश्वरकेवलायकरणाद्दुः सटिकं
प

र्थः ते सर्वं त्वमप्यसर्वे विजयिनः त्वमेव त्वां निरीक्षस्व मा पुनर्नेति यावत् यद्दुस्तकल्पानि पुनानुभवेप्यनाश्यं तन्वि
त्विषं सृजति जंतुरित्यत्र शार्ङ्गस्मुखरो बुद्धा हागोघुः खर्वो वस्ते यद्भूनरः पतितैः स प्रयुक्तो अकृत घोगु ३२
रुतत्यगः एते पतंति सर्वे पुनरके घनुपर्वशः स्यादिकमत्रानुसंध्येयं ६ दुःस्वं सर्वजिन सर्वं शांतिना
विरु.अ मया सह विविदसे यत ऊर्वं परिहारार्थमपराधफलप्रपञ्चाभीत्यत्राह संभूयाखिलपातकैर्वहुविधैस्त्व
स्वफलं दीयतां सर्वमसह्यमिदं मयाल्पयिदरे जाम्यत्पपिश्चातरिदुःखाक्रांतमवेक्ष्य मामिह जनो दुःखाशय ।
सत्त्व कृत्यान्हो ल्यादान्युतिदुर्वचं पदिवदेत्सोढुं न तत्क्षम्यते ७ हे देरे आश्रितदुरितनिवर्तक अखिल
पातकैः संभूय मिलित्वा स्वं स्वं फलं वहुविधं यथा भवति तथा दापनीयमसह्यमिति शेषः तर्हि कथं त्वया सो
ढुं शक्यते इत्यत आह सर्वमिति मयाऽनवरतदुःखैकभोगिना इदं सर्वं सह्यं अभूत पूर्वं मम नाविकिंनास
वैस हे मे सहजे हि दुःखं मित्युक्तेः पुरा नचिंतनं त्वमीशोऽन्ता [illegible] रूपरोगे हृ अचिकित्सापदं प्राप्तासत्सु मी यै
मोऽस्या ह्निवैर्यतः इति प्रकारेण न ह्याभनुमेपतां किमाक्रोशेन त्याशं कथमदर्थं न शोचे अपि तु त्वदर्थं
दा मित्याह त्वपीति त्वयि सर्वस्वामिनि त्रातरि सर्वरक्षके जागरूपि मासनन्यगतिकं दुःखाक्रांतमवेक्ष्य
इह प्रकृतिमंडले दुष्टाशयो दुष्टबुद्धिः सत्वस्वरूपादिकमजानन् पृथा चेतन्य जातस्तव त्वात्सादीन्यनु जानन
रागान्युत्पादि शब्देन व्यात्मेत्य स्वामित्वमोक्षी त्यादिकं गृह्यते दुर्वचनं दापदिवदेत तत्सोढुं न क्षम्य
ते त त्वात्पादिक प्रति नेता मयेत्यर्थः किं तु त्वद्गते शरणागतानां परामर्वोता धनते अनुरूप इति भा
वः ७ ननु मत्सात्त्यादीन्युतिदुर्वचं जनो वदेदित्युक्तमसंख्यातेषु कल्पान्तरेषु विद्यमानेषु
कति पय गुरानि दान दोषापेत्या शंकायां वृषगितिग दमे धिगुणा वो धवलै अर्पवी र्य्य शान्तिमुखाः दो

द्वैमासोऽस्मि

तौ

दुरि

ऽ

निवार्यं तेय द्विजप्रह सर्वज्ञत्वाद्धि विप्रिय स्वामा किं चन्यादि पुक्तं सर्वपापनिवर्हणं निखिलपापसमूहान्मोक्षयि
ष्यामीत्युक्तं तव वाक्यमनृतं नो पूर्वमेव चवदेपेकदा चनेति प्रसिद्धस्य सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज अ
हं त्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः इति वाक्यमर्थं विदुर [illegible] मूल्यस्य प्रमाणं मन्वेदित्यर्थः यद्वा भवा
स्तत्र संकल्पितेऽर्थे ब्रह्मशार्ङ्गे प्रपन्ने हि यस्मात्ततो मा किल त्वां मामार स्तु तु १० ननु सर्वपापपरित्यागपूर्वकं मां
शरणं प्रपन्नं सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि १ त्युक्तं तत्सत्यमेव त्वं तु तादृशपूर्णप्रपदनरहितः अत एव त्वत्
त्वं न मरणीय मित्यत्राह नत्वं त्वाम्यसि वेदिदं मम हि तेन नात्र काचित्क्षतिः पूर्वं यत्सम्भूतं तदेव हि पुनर्जा
येत तज्जायतां यद्वा स्यादधिकं च सोपि सुमहान्नाभोस्तु मे तादृशः स्वामिन्दास जनस्त्वदायमधिकं स्वैरं
गादूरी भवेत् ११ हे देव त्वं सर्वस्वामिन् सर्वशक्तिरित्यर्थः इदं मम सकृन्नमनन्यगतिकस्य मम मेदं दुरितं न त्वाम्यसि
वेदत्र त्वमायां मम त्वदधीनस्य त्वात्कस्य काचित्क्षतिः नैतिदुःखप्राप्तौ कथं न क्षतिरित्या [illegible] हपूर्वमिति अ
भूतपूर्वं मम भावि किं वा सर्वं सहे मे इति भावः भूतपूर्वमेव जायते इति को पं तिपमइत्यत्राह यद्वेति तादृशो मे नित्य
दुःखिनः सोपि सुमहान् नाभोऽस्तु अपूर्ववस्तुप्राप्तिर्हि त्वाभ इति भावः स इति लाभाये क्षापायुक्तिङ् निर्देशः तर्हि
तु धर्मी मनु भुय भूय तामित्यत्राह स्वामिन्निति स्वमस्यास्तीति स्वामी तव वृत्तिं विश्वस्य स ईशो स्य जगत इति प्रसिद्ध
स्यायं तव दास जनो हमित्यर्थः तव यथेष्टविनियोगार्ह इति यावत् अधिकं स्वैरं गादूरी भवेत् अन्यैर्हि यमाणं स्वं दृष्ट्वा पुपे
क्षितशक्तिमतः स्वामिनः तत्त्वमेव न भवेत् तत्र स्वस्य स्वामित्वमेव हीयते इति भावः ११ अस्मत्कृतं स्मृत्वा खलु दं
डनीयोहं तत्स्मर्तुमेव न तव न युज्यत इत्यत्राह सोहं त्वदुत्तयाजुगुप्सितमिदं दुष्कर्म नित्यं स्मरन् कुर्वन्काम विमुञ्च री
ति रमवं श्रीरंग श्रीपते एतत्तेसहतोविमुञ्च मन सा स्मर्तुं न पुक्तं खलु त्वां त्यातिस्मरत ततो हमसुखान्मुक्तो भवेयं सुखी १२

त्वंसमस्यान्महत्तर तद्दृष्ट्वा भवतोपि दुःखमनुत्तमं घोरं दयालो र्भवेत् तस्मात्तेपि सुखाय मत्कृतमिदं सर्वं त्वया
ज्ञातव्यं ॥ ९ ॥ हे रंगनाथ ईश्वर मत्पाप सम्प्राप्त कालत्रयविकरणत्रय पतिर मितातिपाप स्य मम पापानि ते
षां प्रपराणाय निराकरणाय घोरं दुष्कृतं नाम पि दुःसहेन दंडेन मामर्गाणि मिति यावत् योजयसि घोरेति घोरदंडेन मा
मार्गाणि मिति यावत् योजयसि वेदित्यनेन घोरदंडयोजनं न युक्तमिति ध्वन्यते लघुदंड प्रपन्नस्य राजपुत्रापराध
वदित्युक्तत्वात् ततः किमित्यत्राह एवं च लेति पापफलेऽनुभूयमाने मध्ये किंचिदप्यधिकसुकृतं रहितं दुरितक
रणादित्यर्थः मम त्वन्नाति प्रतीक्षस्य मम दृढं दुःखं स्यादस्मिंस्तावननुगुणामिति यावत् त्वत्कृतं त्वयामेऽज्यते मम
किमित्यत्राह तद्दृष्ट्वेति तस्य मम दुःखं स्पष्टं दृष्ट्वा दयालो दयावतः अत एव भवतोपि विशोको विजिघित्सइ
ति श्रुति प्रसिद्धस्यापि न तु कर्मफलयोमोक्तुर्नमेवेति भावः अतुलं महद्दुःखेनापि तुल्यं पितुरप्यायमित्यर्थः घो
रं अपहतपाप्मत्वादि विशिष्टस्य स्वरूपहानिकरमिति यावत् भवेदिति अतिष्टापादनं क्रियते वस्तुतस्तु भगा
वतः परदुःखदुःखित्वादिकमुपपद्यते तदुक्तं व्यसनेषु मनुष्याणां भृशं भवति दुःखित इत्येतावतायमर्थः प्रति
पन्नस्त्ववैषम्यपरिहारार्थं मत्कृतार्थं वा समापराधानुगुणदंडनं चेद्भयत्राप्येकं संघितं तोयरं प्रच्यवत इति
प्रकारेणांतवैव हानिः वैषम्यपरिहारपक्षे नैर्घृण्यमापद्यते तन्मत्कृतकरणपक्षे विशोकत्वं हीयते तर्हि किं कर्तव्य
मित्यत आह तस्मादिति यस्मादिति यस्मादावयोरनिष्टं तस्मात्तेपि तव च सुखाय मत्कृतमिदं त्वया ज्ञातव्यम् ॥ ९ ॥ अस
हनेऽतिशयं तरमप्याह देव त्वां शरणं प्रपन्नमपि मां दुःखान्यनन्याश्रयं बाधंते यदि सर्वपापनिवर्तकत्वं मो ह
यिष्यामि हे इत्युक्तवतो वाक्यं मर्यादिभूरं जायेत यद्वा माविनन्तत्राशंते इति प्रथेत ह्नितमोमा रञ्जं तु त्वन्नोमा १०
हे देव त्वां वात्सल्य स्वामित्व सौशील्य सौलभ्यादि विशिष्टं शरणं प्रपन्नं मां अनन्याश्रयं उपायांतरशून्यं दुःखा

दे मा सा ड सि

स्वरूपहाने ॰ प्राक् निराकृत्यग्नेस्तुज्वलंभवतः स्वातंत्र्यं दर्शयप्रकटयनिराकृत्यदर्शयेत्यनेननिराकरण
दर्शनयोः हेतुमद्भावः प्रतीयतेतेनश्च: किंचिद्वार्जनेपेक्षतयाभक्तत्वमानितं चेत्तत्स्वातंत्र्यप्रकटनं वेद
नोचेन्नवेदिति भावः १३ ननु वैराग्येणापि कर्मबंधोनिस्तार्यतेमहद्भिस्त्वमर्पितयाकुर्वित्याह श्रीरंगेशवचो
मदीयमद्युनाव्यक्तंत्वयाश्रूयतांपुण्यंतत्फलसंगमात्रविरतात्मभूयोनमांप्राप्नुयात् पापंनैवतत्पापफलंवि
तनुतेशक्येनतद्धारणानतद्दानंत्वाप्तवशक्यमेवतदिदंमय्यस्त्वयाकल्प्यतां १४ हे श्रीरंगेशमदीयमा
पन्नस्यममसंबंधिवचोवद्वयमाणमद्युनावर्तमानकालत्वयापरदुःखासहिष्णुनारक्षापेक्षाप्रतीक्षेणा
व्यक्तंश्रूयतांसावधानेनत्वयाश्रूयतांवचनमेवाहपुण्यमितिपुण्यंतत्फलसंगमात्रविरहात्तत
त्फलेषुपुण्यफलेषुरोहिकामुष्मिकभेदभिन्नेषुसुखेषुसंगः आसक्तिस्तन्मात्रविरहात्संगमात्रविरह
दित्यर्थः भूयोनमांप्राप्नुयात् फलसंगकर्तृत्वत्यागपूर्वकंतयाकृतंपुण्यस्यफलेषुविषयभोगेषुनसंगम
पतीतिभावः पापंनतथापुण्यवत्किंतुफलंवितनुतएवपापफलेआसक्त्यभावेपिपा [illegible]
[illegible] वेपिफलंप्रयच्छत्येवेत्यर्थः अप्रार्थितानिदुः
खानियथैवायांतिदेहिनांसुखान्यपितथामन्येदैन्यमत्रातिरिच्यतइत्युक्तेरितिभावः यद्वापुण्यफले
षुवीतरागाः पुण्यंनकुर्वंतिपापफलेषुवीतरागाअपिपापंकुर्वंतीत्यर्थः पुण्यस्यफलमिच्छंतिपुण्यंनेच्छं
तिमानवाः नपापफलमिच्छंतिपापंकुर्वंतियत्नतइत्युक्तेरितिभावः तर्हिपापकरणान्निवर्त्यतामित्यतआह
शक्यंनतद्वारणमितिनशक्यंत्वत्तोंतिव्यतिरेकेणवैराग्यपादिनेत्यर्थः तस्मात्कारणात्त्वत्तोन्यावद्किमप
दभागस्तस्यतेऽस्तिदमायाइतिप्रसिद्धिस्तयातद्वारणंशक्यमेवत्तोन्यैवशक्यमितिवाइदमपि तरसा

स टी कं

हे श्रीरंगपृथ्वीपते श्रीरंगनायक सोहं समर्यादः दुर्दृश्रमत्यजमतिरिति श्लोकविषय इत्यर्थः दुर्दृतयानीचविषयेष्व
तिचपलतया जुगुप्सितं तन्मे तिशयेन बीभत्सं दुष्कर्म गुर्वंगनागमनादिकं नित्यं स्मरन्नपूर्वं पूर्वकृतया वासनया स्म
रन्प्रकृतिं यांति भूतानि कुलिंगशकुनिर्यथा निग्रहः किं करिष्यतीत्युक्तेः न केवलं स्मरतिमात्रमपि कामं पथ्ये हमिति
यावत् कुर्वन् हत्यादिना व्यापारान् ग्रभुक्दरीतिरितिभवननुभवामीति भावः रीतिः प्रकारः स्वभावः इत्यर्थः महतस्ते
त्वयि ज्ञाता महत्त्वां भुरिति प्रसिद्धमहात्म्यवतः दोषो यद्यपि न स्यस्यात्सता मेतद्गर्हितमिति वदतश्चात्त्वेन तमह
दुष्कृतं विशुद्धमनसा श्रूमेन मनसा ध्यानमिति प्रकारेण कल्याणो मनसा स्मर्तुं न युक्तं न हि चामरेण च त्वरसंमा
र्जनं युक्तमिति भावः तर्हि किं कर्तव्यमित्यत आह क्षांत्वा विस्मरेति क्षांत्या न तत्स्महतगुणापेक्षयेति भावः तदस्मत्कृ
तं विस्मरतत्तो विस्मरणानोनतुयत्नांतरादसुखान्मुक्तो सुखी भवेयमिति अनिष्टनिवृत्तिरिष्टप्राप्तिश्चोच्यते १२
ननु त्वत्कृतदुरितवशात्तवायं दंडः ननु मयास्वतंत्रेण किमघात्यत्राह तत्तत्कर्मफलानुरूपमखिलो लोकस्त
चले या सृज्यते तस्मात्कर्मवशं वदत्व मधिकं वक्तुं तवाप्य क्षमं श्रीरंगेश्वर तत्प्रशांतिविधये क्षांत्या निराकृत्य मे सर्वं
पातकमाशु दर्शय भवं त्वं तां प्रसन्नः [illegible] १३ हे श्रीरंगेश्वर श्रीरंगपते अखिलो लोको देवमनुष्यादिकः सर्वजं
नस्त्वया पद्मपालरहितेन तत्तत्कर्मफलानुरूपं सृज्यते साधुकारी साधुर्भवति रमणीयचरणा रमणीयां
योनिमापद्यते कपूयचरणाः कुत्सितां योनिमित्यादिश्रुतेः तस्मात् यस्मादेवं तस्मादित्यर्थः न वापि निरंकुशस्वतं
त्र्यस्यापि न तु परतंत्रस्य ममैवेति भावः कर्मवशं वदत्वमधिकं मुक्तोपीति भावः वक्तुमक्षमं न शक्नोमि यावन्न तर्हि
किं कर्तव्यमित्यत आह श्रीरंगेश्वर तत्प्रशांतिविधये कर्मपरतंत्रताप्रशमनविधानाय मे प्रासंगिकसुकृतलेशभू
न्यकर्मपारतंत्र्यानिराकरणाय क्षांत्या मे सर्वपातकं क्षांत्यानतु संकुल किं विद्याजेनेति भावः आप्नुनित्यस्यात्मनः

ह्नामासोडसि

मानी यन्तांतस्वया १६ हे रंगमामानस्त्र भरंगम् यतेमत्कृतेनात्यं चेत्प्रारब्धरूपमत्यं चेदनपेक्षरा
पशरणो अपि चेत्सुदुराचारइत्याद्युनपेक्षाविषयपृथुतागारोप्यतां किंचिद्गुणि भवेन् द्विजन्मानन्य
थ्यं चेत्मे गुरून्संप्रदायत्यज्यतां पितामहं नाथमुनिंविलोक्य प्रसीदेत्याद्युक्तः यद्यातेनमनंतमपरिच्छि
न्नं तर्हि अनेन नवेमवजुषस्वतस्तोत्या अनुगुणानद्विकरीमितियावत् लव्यानाविषयत्वेतन्मत्कृ
तंलयादोषोपद्यपितस्यस्यादितिसन्तामेतदाहितमितितामावत्तया आश्रितेषुदोषग्रपतात्रा मा ग्रं ५
नीयतांप्रारब्धेतरपूर्वपापमखिलंप्रामादिकंचोत्तरमित्यनुसंधेयः १६ स्तोत्रार्थस्यसांप्रदायकत्वंप्रबंधकरणस्यच स
प्रयोजनत्वंसूचयंन्समापयति श्रीमान्कूरान्वायेकलशजलनिधौ कौस्तुभाभोवतीर्णः श्रीवेदव्यासभट्टारकतनय
वरोरंगराजस्यहृद्यः वेदाचार्याभिधानाद्विदितगुणगणोरंगिणःस्तोत्रमेतद्व्यक्रेनित्याभिजाप्यं सकलतनुभृतां स
र्वपापापनुत्यै १७ श्रीमान्वेदैःस्मामानियजूंषिस्वाहिश्रीरमतासन्तामिति श्रीशब्दोत्रविद्याविषयः कूरान्वायेवती
र्णःकलशजलनिधौकौस्तुभाभः अनेनवंशस्यसद्दंपावनत्वंसत्त्वमूलत्वंभगवत्प्रियत्वादिकंव्यज्यते श्रीवेदव्यास
भट्टारकःश्रुतिप्रकाशिकाचार्यःतस्यतनयवरःपुत्रश्रेष्ठःरंगराजस्यहृद्यइतिकौस्तुभेपिसमानंवेदाचार्यःइत्य
भिधानाद्विदितगुणगणः शास्त्रप्रसिद्धज्ञानादिगुणपूर्णः आभिजप्यमसिमुखेनजप्यमित्युपनीवाज
प्यं भगवंतअभिमुखीकृत्यतत्सन्निधौजप्यमितियावत् रंगिणः श्रीरंगनायकस्यस्तोत्रंसकलतनुभृतांस
र्वदेहिनां सर्वपापामनुत्यैसमस्तदुरितापनोदनायचक्रे विरचितवान् १७ इतिश्रीनामषोडशीमूलव्या
ख्यानं समाप्तं शुभमस्तु श्रीरामायनमः लिखितं पुस्तकं चित्रकूटमध्ये क्षेत्रवासिवैष्णवहयग्रिवरा
मानुजदास सवत १८६७ माघमासेपुर्णिमायां संपूर्ण ॐ ६ ॐ श्रीमतेरामानुजायनमः श्रीरामः सटिकं

८

ध्यंप्रयोजनेत्वयासर्वज्ञादियुक्तेन सद्यः स्वरूपहानेः प्राप्तिरिति भावः कल्पितानिति प्रार्थनायांल्लोट् १४ न
न्वतिपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिषमच्युतंभूयः तपस्वी भवति पंक्तिपावन पावन इत्युक्तत्वात्तेनामात्रेण
ध्यात्वा कर्मराशिनिर्मुक्तो भवेदित्यत आह श्रीरंगेश्वर पुण्यपापफलयोः स्वाधीनतां कुर्वतोः सर्वेषां सुखदुःखयोः
स्वयमहं मग्नाशयो मामपि स्मर्तुं न प्रभवामि किं पुनरहो त्वामंतरं तस्थितं नैवातः तस्मयानिरस्य कुरुमेत्वद्ध्यान त ६
योग्यां दशां १५ हे श्रीरंगेश्वर पुण्यपापफलयोः सर्वेषां ब्रह्मादीनां कर्माणि षष्ठी स्वाधीनतां कुर्वतोः स्वशक्ते
न सुखदुःखे ददाति तेन दुर्जनं व्रह्मादयः सुरा सर्वे विष्णुमाराध्य ते पुरा स्वं स्वं पदमनुप्राप्ताः केशवस्य प्रसादतः
इत्युक्तेः सकलादेवा मनुष्याः पशवस्तथा विष्णुमायामहावर्त्तमोहांधतमसा वृता इत्युक्तेरिति भावः
सुखदुःखमग्नाशयो हं ईश्वरो हमहं भोगी त्युक्तेरीत्या ऋत्त्यना हंकारिणामामपि स्मर्तुं शरीरादि विलक्षण
तयात्तदेक शेषतया च स्मर्तुं न प्रभवामि स्मृति हेतो मेन सो न्यत्र मग्नत्वादिति भावः त्वामंतरं तस्थितं तस्यांते
सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन्सर्वप्रतिष्ठितं तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः अंतः प्रविष्टः शास्ता जनानां
सर्वात्मा तत्त्वापि दहरंगगन विशोकस्तस्मिन यदंतस्तदुपासितव्यमित्यादि श्रुतेः स्मर्तुं न प्रभवामीति किंपु
नस्त्वां परमसूक्ष्मात्मानं तत्र स्थितं तं तस्मयात्तिरस्य पुण्यपापरूपं विरोधिनिरस्य मे त्वत्स्मरणैकवृत्ती स्म्य
ध्यानयोग्यां तां दशां कुरु ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयांति ते इति त्वयैवोक्तत्वादिति भावः १५ ननु नामं
तेंद्री यत्नेकमेकल्पकोटिशतैरपीति न्यायेनाकृतप्रायश्चित्तस्य कर्मणामनुभवविनाशपत्त्वात्तत्प्रारब्धभोगा
नंतरं तमनंतरं संपत्स्यते इत्यत आह श्रीमन्वेदपदेनपाशेरराणा वारोप्यतामस्तेन किंचिद्दूरी भवेदिदंयदि मे
क्लेशप्रेरणमेतत्ज्यतां यदानंतमनंतवै भवयुधोरंगता मावध्नेम लोरेणाप्याः स्वस्तुलदयतामनुगुणा य